ISBN: 978-960-88387-4-1

ΡΟΔΟΣ
IV

"Ολβιος Άνερ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ
ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΙΓΑΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

"Ολβιος Άνερ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΡΟΔΟΣ IV

Επιστημονική Επιμέλεια
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ

Ὄλβιος Ἀνερ

1921-2001

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΙΓΑΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ

Ὄλβιος Ἄνερ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Αγγελικη Γιαννικουρη

ΑΘΗΝΑ
2013

«Ὄλβιος Ἀνερ». Απόσπασμα επιγραφής από Νίσυρο.
(Βλ. W. Peek, Inschriften von den Dorischen In seln, Berlin 1969, 33, αρ. 81α)

Η φωτογραφία της προμετωπίδας είναι από το αρχείο της Β. Ελευθερίου

Συντονισμός έκδοσης
Αγγελική Γιαννικουρή

Επιμέλεια ελληνικών κειμένων
Μιχάλης Κατσιμίτσης

Μετάφραση περιλήψεων
Αλεξάνδρα Ντούμα

Παραγωγή
Α. Αναγνώστου - Σ. Σπανέλη Ο.Ε.

Σχεδιασμός-Σελιδοποίηση
Σωτήρης Παπαδήμας

ISBN: 978-960-88387-9-6

© 2013, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού · Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαιακών Σπουδών
Πλατεία Μεγάλου Αλεξάνδρου, 85 100 Ρόδος, e-mail: aias@culture.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ
Αντί προλόγου 11

ΟΛΓΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ
Ιρηγόρης Κωνσταντινόπουλος
Το «αφεντικό», ο αγαπημένος μας προϊστάμενος 15

ΜΑΡΙΑ ΜΙΧΑΛΑΚΗ-ΚΟΛΛΙΑ
Του χρωστάμε πολλά 19

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΔΡΕΛΙΩΣΗ-ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ, ΜΕΛΙΝΑ ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ-ΤΣΟΠΟΤΟΥ
Μνήμη Ιρηγόρη Κωνσταντινόπουλου 23

ΕΡΙΦΥΛΗ ΚΑΝΙΝΙΑ
Ανιχνεύοντας τη λογοτεχνική ταυτότητα του Ιρηγόρη Κωνσταντινόπουλου 27

Εργογραφία Ιρηγόρη Κωνσταντινόπουλου 33

~

Χρίστος Γ. Ντούμας
Γιατί «ες ευθύ»; Ένας πανάρχαιος τρόπος ανάγνωσης στο Αιγαίο 37

Βασιλική Πατσιαδά
Η αρχιτεκτονική του τοπίου στην πόλη της Ρόδου 47

Μαρία Μιχαλάκη-Κόλλια
Η ανάδειξη της ροδιακής ακρόπολης.
Ένα μεγάλο αρχαιολογικό πάρκο της πόλης 79

Παύλος Τριανταφυλλίδης, Wolfram Hoepfner
Αρχαίες οικίες στη Ρόδο 107

Αναστασία Δρελιώση-Ηρακλείδου
Άνθος «ζωγραφικόν» από τη Ρόδο 121

Βασιλική Μαχαίρα
Παραλλαγές σε ένα ροδιακό θέμα: η ημίγυμνη Αφροδίτη ως Εύπλοια ή Ποντία 141

Αγγελική Γιαννικουρή
Ροδιακό εργαστήριο υδριών Hadra με λευκό βάθος: Ταφή - Πηλός - Χρώμα 153

Φωτεινή Ζερβάκη
Ψαρεύοντας στα ρηχά: Δακτυλίδι με παράσταση πεζόβολου από τη νεκρόπολη
της αρχαίας Ρόδου και η εικονογραφία της αρπαγής του Παλλαδίου 171

Παύλος Τριανταφυλλίδης
Χάλκινο σκεύος πολυτελείας από την πόλη της Ρόδου 193

Ελένη Κ. Παπαβασιλείου
Το λουτρό στην οδό Μενεκλέους στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου:
νεότερα δεδομένα για τη χρονολόγησή του 203

Μυρτάλη Αχειμάστου-Ποταμιάνου
Αμφιπρόσωπη εικόνα της Παναγίας της Χρυσοπολίτισσας
και του αγίου Συμεών στη Ρόδο 217

Κωνσταντία Κεφαλά
Εικόνα του Επιταφίου Θρήνου, έργο του ζωγράφου
του Αγίου Νικολάου στα Τριάντα (;) 229

Δημήτρης Μποσνάκης
Επιτύμβιες στήλες από ένα «εξοχικό νεκροταφείο» της Κω 247

Μελίνα Φιλήμονος-Τσοποτού
Πρώρα πολεμικού πλοίου από τη Νίσυρο 265

Καλλιόπη Μπαϊράμη
Νισυρία Κόρη: λίθινη προτομή από το Παλαιόκαστρο Νισύρου 287

Αγγελική Κατσιώτη, Νικόλαος Μαστροχρήστος
Παλαιολόγεια εικόνα Παναγίας Ελεούσας από την Πάτμο 301

Ευάγγελος Χ. Κακαβογιάννης
Ο περιηγητής Παυσανίας και τα μεταλλεία αργυρούχου μολύβδου του Λαυρείου 321

Μέλπω Ι. Πωλογιώργη
Εύρεση της αρχαίας οδού στη Φλύα (Χαλάνδρι Αττικής) 345

Erika Simon
Poseidon with obelos 357

Όλγα Κακαβογιάννη
Φιλοκτήτης εν Λήμνῳ 363

Πρώρα πολεμικού πλοίου από τη Νίσυρο

Μελίνα Φιλήμονος-Τσοποτού

τὸ δὲ ἄγαλμα τοῦτο βέβηκε μὲν ἐπὶ νεώς, τὸ γὰρ
τῆς βάσεως σχῆμα πρῷρα, ἵδρυται δὲ ναύαρχος
Φιλόστρατος, *Ἡρωϊκός*, 673, 4.

Στις 29 Ιανουαρίου του 2007 μεταφέρθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Νισύρου βάση από λάρτιο λίθο σε σχήμα πρώρας πλοίου και έλαβε τον αρ. ευρ. 303[1]. Η πρώρα βρέθηκε στο κτήμα Καρταπάνη, στην περιοχή του Ζωτικού, πάνω από το Μανδράκι, τον κύριο οικισμό του νησιού. Το κτήμα βρίσκεται σε χαμηλό λόφο ανατολικά του Παλαιοκάστρου, την αρχαία ακρόπολη της Νισύρου. Η θέση εύρεσης του γλυπτού περιλαμβάνεται στην ευρύτερη περιοχή της εκτεταμένης αρχαίας νεκρόπολης[2] (εικ. 1). Ορατό ήταν μικρό τμήμα της αριστερής πλευράς της πρώρας, με την προεξέχουσα *παρεξειρεσία*, τμήμα της οποίας, λόγω της πολυετούς έκθεσης, έχει αποθραυσθεί. Έτσι εντοπίστηκε από τον νισύριο αρχαιόφιλο Γεώργιο Καζάντη και υποδείχθηκε στην υπογράφουσα το 2006. Η αποκάλυψη και μεταφορά της πρώρας στο Αρχαιολογικό Μουσείο του νησιού, όπου σήμερα εκτίθεται, έγινε από το εργατοτεχνικό προσωπικό που εργαζόταν την περίοδο εκείνη στο έργο της αναστήλωσης του αρχαίου τείχους της Νισύρου, με την εποπτεία της αρχαιολόγου Μαρίας Χαλκίτη και του φύλακα αρχαιοτήτων Γεωργίου Σακελλαρίδη[3] (εικ. 2).

Το γλυπτό είναι κατασκευασμένο από λάρτιο λίθο, το γνωστό είδος γκρίζου μαρμάρου με τις λευκές φλεβώσεις από τη Ρόδο[4]. Λείπει το εμπρόσθιο τμήμα της πρώρας, καθώς και η εμπρόσθια αριστερή γωνία της βάσης στήριξής της. Ο λίθος παρουσιάζει σημαντικές απολεπίσεις και ρωγμές. Έχει διαστάσεις: ύψ. 91, σωζ. μήκος 96 και μέγιστο πλάτος 75,5 εκ. (εικ. 3, 4).

Η πρώρα με τη βάση της έχει κατασκευασθεί από το ίδιο κομμάτι λίθου. Το πίσω τμήμα της είναι επίπεδο, δουλεμένο αδρά με χοντρό βελόνι (εικ. 5). Η *τρόπις* (καρίνα) του πλοίου, σωζ. μήκ. 96 εκ., «βυθίζεται» κατά το μεγαλύτερο οπίσθιο τμήμα της στη συμφυή ορθογώνια χαμηλή βάση, η οποία

1. Για μία πρώτη παρουσίαση του ευρήματος, βλ. Σταμπολίδης, Τασούλας, Φιλήμονος-Τσοποτού 2011, 353-355, αρ. 26 [Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού].
2. Για τη νεκρόπολη, βλ. Jacopi 1932-1933, 469-552· Ζερβουδάκη 1970· Φιλήμονος-Τσοποτού 1980.
3. Βλ. Χαλκίτη, Μ., *ΑΔ* 2007, *Χρονικά* (υπό εκτύπωση).
4. Για τον λάρτιο λίθο, βλ. Παπαβασιλείου 2004, 129-136.

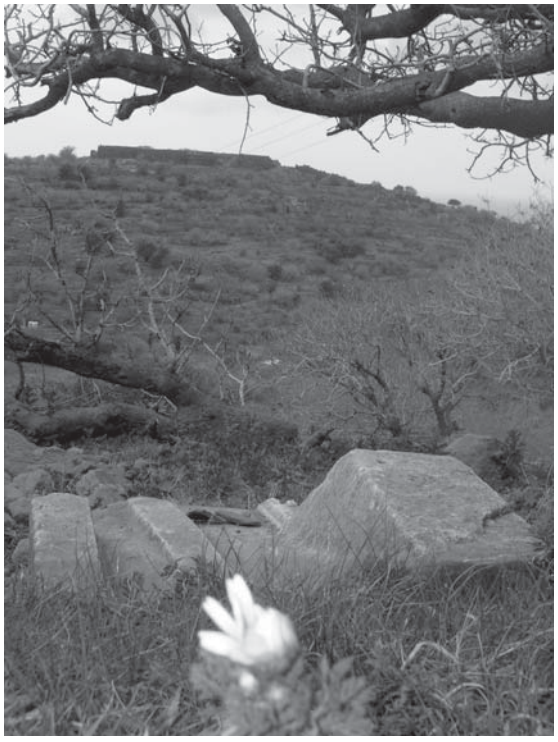

Εικ. 1. Η πρώρα στη θέση εύρεσής της. Στο βάθος το αρχαίο τείχος της Νισύρου.

Εικ. 2. Η πρώρα, μετά την αποκάλυψή της.

έχει διαστάσεις: μήκ. 62, πλ. 50,6 και ύψ. 10-11,5 εκ. Το εμπρόσθιο τμήμα της *τρόπιδος*, ελαφρά ανασηκωμένο, προβάλλει από τη βάση σε μήκος 32,8 εκ. Κατά 17 εκ. υψηλότερα από την ακμή της δηλώνεται με ανάγλυφη ταινία, πλ. 7-7,5 εκ., ο χαμηλότερος *ζωστήρ,* ο οποίος θα απέληγε στο *έμβολον*.

Κατά 16-21 εκ. υψηλότερα δηλώνεται η *παρεξειρεσία*, δηλ. η ορθογώνια προεξοχή η οποία διαμορφώνεται κατά μήκος των πλευρών του πλοίου και προορίζεται για τους ερέτες της ανώτερης σειράς. Η επάνω επιφάνεια της *παρεξειρεσίας*, η οποία έχει μήκος 46 και ύψος 20,5 εκ., είναι λοξότμητη, ενώ η κάτω καμπύλη. Το εμπρόσθιο τμήμα της, που συμπίπτει με τις *επωτίδες*, δηλ. τα άκρα της εγκάρσιας δοκού, τα οποία, ως ωτία, εξείχαν από το σκαρί του πλοίου, είναι επίσης λοξότμητο. Η *παρεξειρεσία* διακοσμείται στην άνω και κάτω παρυφή της με δύο ταπεινές ανάγλυφες ταινίες, από τις οποίες η πάνω έχει πλάτος 3 και η κάτω 4,5 εκατ. Η κατώτερη διακόπτεται στο μπροστινό της άκρο από ορθογώνια ταπεινή απολάξευση, διαστ. 9×17 εκ., δουλεμένη με χοντρό βελόνι, στο κέντρο της οποίας υπάρχει κυκλική οπή, διαμ. 1,5 και βάθ. 3 εκ. (εικ. 6). Πιθανώς εδώ ήταν προσαρμοσμένη ορθογώνια μεταλλική πλάκα, την οποία συγκρατούσε *ήλος*.

Από το κάτω μέρος της *επωτίδος* εκκινεί ο υψηλότερος *ζωστήρ*, πλάτ. 5,2 εκ., ο οποίος σώζεται σε μήκος 39 εκ. Αμέσως πάνω και σε επαφή με το εμπρόσθιο τμήμα του, σώζεται μικρό τμήμα λεπτότερης ανάγλυφης ταινίας, μήκ. 13,5 εκ., η οποία θα κατέληγε στο *προεμβόλιον*. Από το πάνω

Εικ. 3. Η πρώρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Νισύρου. Δεξιά πλευρά.

άκρο της *επωτίδος* ξεκινά λεπτότερη διπλή ανάγλυφη ταινία, η οποία θα συνέχιζε στο *ακροστόλιον*, δηλ. στο ακρόπρωρο του πλοίου.

Το ανώτερο τμήμα της πρώρας, ύψ. 14 εκ., που κατέληγε στο κατάστρωμα, επιστέφεται στην άνω απόληξη με κυμάτιο, πλάτ. 3 εκ. Στο πίσω άκρο του, και στις δύο πλάγιες όψεις της πρώρας, διαμορφώνεται ταπεινό ελλειπτικό βάθυσμα, διαστάσεων 22,5×10 εκ., μέσα στο οποίο εξαίρεται ανάγλυφη κεφαλή υδρόβιου πτηνού σε κατατομή προς τα αριστερά (εικ. 7). Η επάνω επιφάνεια της βάσης είναι επίπεδη, χωρίς ίχνη από εντορμίες για τη στήριξη αγάλματος ή άλλου τύπου μνημείου.

Τα γλυπτά αναθήματα σε σχήμα πρώρας πολεμικού πλοίου χρονολογούνται στην ελληνιστική περίοδο και συνδέονται πάντα με ναυτικά γεγονότα, οπωσδήποτε νικηφόρα. Αναθέτες μπορεί να είναι η νικήτρια πόλη ή οι αξιωματούχοι και το πλήρωμα του πλοίου που έφερε τη νίκη στην

Εικ. 4. Η πρώρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Νισύρου. Εμπρόσθια όψη.

Εικ. 5. Η πρώρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Νισύρου. Πίσω όψη.

Εικ. 6. Ορθογώνια απολάξευση με οπή στο μπροστινό άκρο της παρεξειρεσίας.

Εικ. 7. Ανάγλυφη κεφαλή υδρόβιου πτηνού στην πλευρά της πρώρας.

πόλη[5]. Η παράσταση της Νίκης επάνω στην πρώρα ηττημένου πολεμικού πλοίου, με κομμένο το ακρόπρωρο, απαντάται για πρώτη φορά στα αργυρά τετράδραχμα του Δημητρίου του Πολιορκητή (300-295 π.Χ.), που κόπηκαν σε ανάμνηση της νίκης του στη ναυμαχία της Σαλαμίνας της Κύπρου το 306 π.Χ.[6]

Το νέο εύρημα από τη Νίσυρο έρχεται να προστεθεί στον περιορισμένο σε αριθμό κατάλογο των λίθινων βάσεων σε σχήμα πρώρας ή πρύμνης πλοίου[7]. Τα περισσότερα γνωστά παραδείγματα προέρχονται από τη Ρόδο ή πάντως σχετίζονται άμεσα με αυτήν[8]. Πρόκειται για:

1) Την ενεπίγραφη πρώρα πολεμικού πλοίου που βρίσκεται εμπρός από τη μεγάλη στοά στην ακρόπολη της Λίνδου[9] (εικ. 8, 9). Η πρώρα αποτελείται από τέσσερις στρώσεις λαρτίου λίθου και έχει ανασυσταθεί και εν μέρει συμπληρωθεί [σωζ. μέγ. ύψος 1,64 μ. (με τη βάση), μέγ. μήκος 1,80 μ., μέγ. πλάτος (στη βάση) 1,60 μ., μέγ. πλάτος πρώρας 1,40 μ.]. Το αρχικό μήκος της ίσως ξεπερνούσε τα 3 μ. Το πλοίο παριστάνεται να πλέει επάνω στα κύματα, τα οποία δηλώνονται με κυματιστές γραμμές στον κατώτερο λίθο. Το σωζόμενο τμήμα της επιγραφής μαρτυρεί ότι η πρώρα αποτελούσε ανάθημα στη Λινδία Αθηνά από τα πληρώματα τριημιολιών που έλαβαν μέρος σε μία επιτυχή ναυτική εκστρατεία κατά των τυρρηνών πειρατών[10]. Η πρώρα αποτελούσε το βάθρο χάλκινου αγάλματος, όπως εικάζεται από τις εντορμίες στην επιφάνειά του, πιθανώς Νίκης[11]. Στην επιγραφή τιμώνται ο ναύαρχος, γιος του Νικασύλου, και οι τριήραρχοι Αγαθόστρατος και Γόργων. Ο Αγαθόστρατος, γιος του Πολυαράτου, ο οποίος πιθανώς τιμάται και από το κοινό των Νησιωτών στη Δήλο με ένα άγαλμα, έργο του Φύλη του Αλικαρνασσέως[12], αναφέρεται από τον Πολύαινο, *Στρατηγ*. 5.18, ως ναύαρχος του ροδιακού στόλου στη ναυμαχία της Εφέσου, το 258 π.Χ.[13] Ο κατώτερος βαθμός, αυτός του τριηράρχου, που κατέχει στην επιγραφή της Λίνδου χρονολογεί το μνημείο λίγο παλαιότερα, πιθανώς το 265-260 π.Χ.

5. Για την εξέλιξη και την ερμηνεία των βάσεων σε σχήμα πλοίου και τη σχέση τους με τα προγενέστερα ναυτικά αναθήματα, βλ. κυρίως Schmidt 1995, 144-151.

6. Βλ. Mørkholm 1991, 77-78, πίν. X, 162.

7. Για καταλόγους ανάλογων μνημείων, βλ. Jacob-Felsch 1969, 187· Göttlicher 1978, 68-69· Ermeti 1981, 60-75· Schmidt 1995, 502-509.

8. Όπως παρατηρούν οι Marcadé 1969, 486· Linfert 1976, 84· Andreae 1988, 112.

9. Βλ. Blinkenberg 1938, 30-37· Blinkenberg 1941, 301-313, αρ. 88· Marcadé 1946, 152· Basch 1987, 362-363, εικ. 779-781· Brogan 2005, 433-439, II.D.3.

10. Ο Wiemer 2002, 134, δεν θεωρεί βέβαιη τη συμπλήρωση, σημειώνει απλώς ότι επρόκειτο για μια πολύ επικερδή εκστρατεία αφού από τα λάφυρά της κατασκευάστηκε το ανάθημα.

11. Η Ermeti θεωρεί ότι μάλλον έφερε το άγαλμα του νικητή, ενώ ο Brogan 2005, 436, υποθέτει ότι το άγαλμα αποτελούσε την προσωποποίηση του Δήμου που κρατούσε στεφάνι.

12. Gabrielsen 1997, 59-60· Brogan 2005, 437-438.

13. Ο Gabrielsen 1997, σημ. 131, διατηρεί επιφυλάξεις για την ταύτιση του προσώπου, καθότι δεν αναφέρεται το πατρώνυμο.

Εικ. 8. Η ενεπίγραφη πρώρα στην ακρόπολη της Λίνδου.

Εικ. 9. Η ενεπίγραφη πρώρα στην ακρόπολη της Λίνδου. Πίσω όψη.

Εικ. 10. Η ανάγλυφη πρύμνη στην ακρόπολη της Λίνδου.

Εικ. 11. Η πρώρα στον επιτύμβιο βωμό του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρόδου.

Εικ. 12. Η πρώρα στον επιτύμβιο βωμό του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρόδου. Εμπρόσθια όψη.

2) Την ανάγλυφη πρύμνη πολεμικού πλοίου στο κάτω άνδηρο της ακρόπολης της Λίνδου[14] (εικ. 10). Το εντυπωσιακό ανάγλυφο, μήκ. 4,46 και μέγ. ύψ. 5,50 μ., είναι λαξευμένο στο κάθετο μέτωπο του βράχου, κοντά στη βάση της αρχαίας κλίμακας που οδηγούσε στην ακρόπολη. Αποτελούσε τη βάση του χάλκινου αγάλματος του Αγησάνδρου Μικίωνος, ο οποίος τιμήθηκε πολλαπλά από τους Λινδίους: «*Λίνδιοι ἐτίμασαν Ἀγήσανδρον Μικίωνος χρυσέωι στεφάνωι, εἰκόνι, προεδρίαι ἐν τοῖς ἀγῶσι ἀρετᾶς ἕνεκα καὶ εὐνοίας ἄν ἔχων διατελεῖ περὶ τὸ πλῆθος τὸ Λινδίων. Πυθόκριτος Τιμοχάριος Ῥόδιος ἐποίησε*». Και οι τρεις τιμές που αποδόθηκαν στον Αγήσανδρο απεικονίζονται στο πλοίο: η εικόνα, δηλ. το χάλκινο άγαλμα, ο στέφανος, που δηλώνεται με χαμηλό ανάγλυφο στο πλάι της παρεξειρεσίας αλλά και το κάθισμα της προεδρίας στους αγώνες, όπως ερμηνεύεται από τον Brogan ο θρόνος του καπετάνιου που δηλώνεται ανάγλυφα επάνω στο κατάστρωμα[15]. Την κατασκευή όχι μόνον του ανδριάντα αλλά και του ανάγλυφου πλοίου ανέλαβε ο γλύπτης Πυθόκριτος κατά τις πρώτες δεκαετίες του 2ου αι. π.Χ. Εντυπωσιακό είναι το *άφλαστον*, στο οποίο καταλήγει η πρύμνη όπου είναι προσαρτημένη μία ασπίδα, και η λεπτή *στυλίδα*.

3) Τον επιτύμβιο κυλινδρικό βωμό του Μουσείου της Ρόδου, αρ. Ε 6563, από λάρτιο λίθο, με τη συμφυή πρώρα στην επιφάνειά του[16] (εικ. 11): διάμ. βωμού 46, ύψος 75 εκ. Ο βωμός προέρχεται από τη νοτιοανατολική νεκρόπολη της πόλης της Ρόδου και, σύμφωνα με τον Ι. Κοντή, πρέπει να ήταν τοποθετημένος σε κόγχη[17]. Ο βωμός φέρει τη συνήθη διακόσμηση των ροδιακών βωμών με βουκέφαλα και γιρλάντα δάφνης[18]. Η οπή στην εμπρόσθια απόληξη του κάτω ζωστήρος προορι-

14. Βλ. Kinch 1907, 31-42, εικ. 52, 53· Blinkenberg 1938, 22-30, εικ. 2-6· Blinkenberg 1941, 431-436, αρ. 169· Basch 1987, 363-365, εικ. 782-787· Brogan 2005, 458-462, II.D.12.

15. Βλ. Brogan 2005, 461.

16. Βλ. Laurenzi 1936, 132· Fraser 1977, 32, εικ. 87c, d· Basch 1987, 362, εικ. 775-778· Brogan 2005, 485.

17. Βλ. Lehmann, Lehmann 1973, 194, σημ. 21· Kron, Furtwängler 1977, 157.

18. Βλ. και Berges 1996, 141, αρ. 197, πίν. 47, 4.

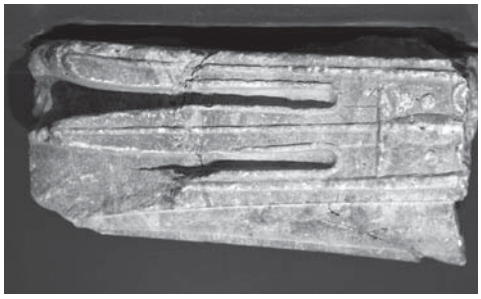

Εικ. 13. Έμβολο πρώρας στην έκθεση «Αρχαία Ρόδος: 2.400 χρόνια».

Εικ. 14. Η πρώρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κω.

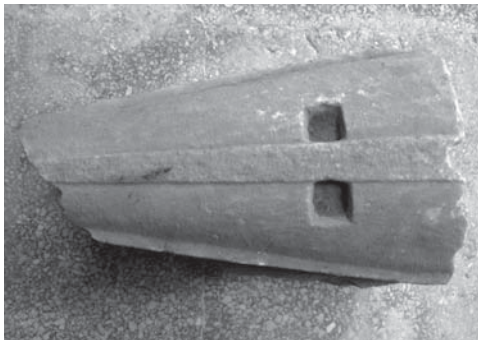

Εικ. 15. Η πρώρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κω. Επιφάνεια στήριξης.

ζόταν για την τοποθέτηση του χάλκινου εμβόλου[19] (εικ. 12), ενώ στις εντορμίες στην επίπεδη επιφάνεια της πρώρας θα προσαρμοζόταν μικρό άγαλμα για τον τιμώμενο ναύαρχο ή καπετάνιο[20].

4) Το έμβολο πρώρας πολεμικού πλοίου από λάρτιο λίθο, αρ. Γ 2893, σήμερα στην Έκθεση «Αρχαία Ρόδος: 2.400 χρόνια» στο Παλάτι του Μ. Μαγίστρου[21] (εικ. 13): σωζ. μήκος 68, πλάτος 30, ύψος 32 εκ.

5) Πρώρα πολεμικού πλοίου από λάρτιο λίθο, από την πόλη της Ρόδου, σήμερα στον κήπο των εργαστηρίων της Εφορείας Αρχαιοτήτων. Πρόκειται για μεγάλο γλυπτό, αποτελούμενο από περισσότερες στρώσεις λίθων, το οποίο σώζεται αποσπασματικά. Ο λίθος που ανήκει στο εμπρόσθιο τμήμα του πλοίου, θραυσμένος στην απόληξή του, σώζει οπή για την ένθεση μεταλλικού εμβόλου (αδημοσίευτη).

6) Μικρό ανάθημα σε σχήμα πρώρας πλοίου από το ιερό του Ατταβυρίου Διός στη Ρόδο, από λάρτιο λίθο. Πρόκειται για πρόσφατο εύρημα (αδημοσίευτο).

7) Την πρώρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κω, από λευκό μάρμαρο, αρ. Γ 2444[22] (εικ. 14). Η πρώρα, ελλιπής κατά το εμπρόσθιο τμήμα της, έχει διαστάσεις: μέγ. σωζ. μήκος 37,7, ύψος 34,8 και μέγ. πλάτος 21,5 εκ. Η ορθογώνια προεξοχή της *παρεξειρεσίας* είναι θραυσμένη και στις δύο πλευρές του γλυπτού. Στην κάτω επιφάνειά του, δηλ. στην καρίνα του πλοίου, υπάρχουν δύο ορθογώνιες οπές,

19. Βλ. και Hamiaux 2006, 46, σημ. 105.

20. Ermeti 1981, 72-73· Brogan 2005, 485.

21. Βλ. Lehmann, Lehmann 1973, 194, σημ. 19, εικ. 11· Göttlicher 1978, 69, αρ. 368c, πίν. 29· Ermeti 1981, 54, εικ. 5a-f. Στη βιβλιοκρισία του ο Martin 1983, 719, συσχετίζει το έμβολο με την πρώρα της ακρόπολης της Λίνδου, πρβλ. Schmidt 1995, 133· Basch 1987, 391, εικ. 817· Brogan 2005, 466, II.D.14.

22. Βλ. Lehman, Lehman 1973, 194, σημ. 18, εικ. 10· Ermeti 1981, 73, πίν. 19.

Εικ. 16. Η Νίκη της Σαμοθράκης.

διαστ. 3,6×3,4 και βάθ. 2,7 εκ., για την προσαρμογή της πρώρας σε ανεξάρτητη βάση (εικ. 15). Το γλυπτό δεν φέρει εντορμίες στην επάνω επιφάνειά του. Ο Lehmann, ο οποίος φωτογράφισε το γλυπτό στις αποθήκες του Μουσείου, αναφέρει με επιφύλαξη ως τόπο προέλευσης το Ασκληπιείο της Κω. Η Ermeti χρονολογεί την πρώρα στα μέσα του 3ου αι. π.Χ.

8) Τη βάση σε σχήμα πρώρας του αγάλματος της Νίκης της Σαμοθράκης, το οποίο αποτελεί το εντυπωσιακότερο και καλύτερα διατηρημένο ναυτικό ανάθημα της αρχαιότητας[23] (εικ. 16).

9) Την πρύμνη του συμπλέγματος της Σκύλλας στο σπήλαιο του Τιβερίου στη Σπερλόγκα, το οποίο υπογράφουν οι ρόδιοι γλύπτες Αγήσανδρος, Αθηνόδωρος και Πολύδωρος[24] (εικ. 17).

23. Βλ. κυρίως Champoiseau 1880, 11-17· Basch 1987, 354-362· Knell 1995· Mark 1998· Hamiaux 2007, με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

24. Βλ. Jacopi 1963· Knell 1995, 51-81· Andreae 1988, 69-134· Ridgway 2000α, 78-91· Andreae 2001, 121-131.

Εικ. 17. Το σύμπλεγμα της Σκύλλας στη Σπερλόγκα.

Οι υπόλοιπες γνωστές βάσεις σε σχήμα πρώρας πλοίου προέρχονται από διάφορες περιοχές: την Επίδαυρο[25], την Αγορά της Θάσου[26], τη Ρήνεια[27], την Έφεσο[28] και την Κυρήνη[29].

Η βάση της Νισύρου έχει μεγάλη ομοιότητα με την πρώρα της ακρόπολης της Λίνδου και τη βάση της Νίκης της Σαμοθράκης, οι οποίες έχουν μεγαλύτερο μέγεθος και αποτελούνται από περισσότερες στρώσεις λίθων. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική και για τις τρεις ολόγλυφες πρώρες είναι η διαμόρφωση της *τρόπιδος* (καρίνας) και η «ανάδυσή» της από την ορθογώνια βάση του γλυπτού. Και τα τρία μνημεία αναπαριστούν τον ίδιο τύπο πολεμικού πλοίου, με λεπτό και ελαφρό σκαρί, όπου διαμορφώνεται με χαρακτηριστικό τρόπο η ορθογώνια προεξοχή της *παρεξειρεσίας*, βρίσκονται δε στο πνεύμα της ίδιας καλλιτεχνικής παράδοσης[30]. Οι αναλογίες και τα κατασκευαστικά τους στοιχεία τις διαφοροποιούν από τις πρώρες που έχουν διαφορετικό τόπο προέλευσης. Άλλο κοινό χαρακτηριστικό είναι το υλικό κατασκευής τους, ο λάρτιος λίθος. Η προέλευση του λίθου της βάσης του Μουσείου του Λούβρου από τη Ρόδο, την οποία εξαρχής είχε υποστηρίξει ο K.Fr. Kinch, ανασκαφέας της λινδιακής ακρόπολης[31], έχει πλέον αποδειχθεί και με εργαστηριακές αναλύσεις[32].

Ο Blinkenberg είχε επισημάνει τις ομοιότητες ανάμεσα στα δύο μνημεία της ακρόπολης της Λίνδου με τη βάση της Νίκης της Σαμοθράκης και θεώρησε ότι και οι τρεις βάσεις αποδίδουν την *τριημιολία,* το χαρακτηριστικό πλοίο του ροδιακού στόλου[33]. Σημαντικότερο επιχείρημα αποτελεί ασφαλώς η επιγραφή που διασώζεται στην πρώρα της Λίνδου και αναφέρει ότι η ανάθεση του αγάλματος, πιθανώς και εδώ Νίκης, έγινε από τους «*πλεύσαντας ἐν ταῖς τριημιολίαις*», δηλ. από τα πληρώματα τριημιολιών που έλαβαν μέρος σε μία επιτυχή ναυτική αποστολή κατά των τυρρηνών πειρατών[34]. Ένα επιπλέον στοιχείο αποτελεί η ενεπίγραφη ορθογώνια πλάκα από λάρτιο λίθο, αφιέρωμα του άρχοντα, του τριηράρχου και του πληρώματος της τριημιολίας με το όνομα

25. Cavvadias 1891, 38-39, αρ. 18-20· Blinkenberg 1938, 32, σημ. 1, εικ. 9-10· Göttlicher 1978, 68-69, αρ. 368, πίν. 28· Πιτερός 2002, 581-596, με την παλιότερη βιβλιογραφία.

26. *BCH* 74 (1950), 348, εικ. 65· Bruneau 1974, 375, εικ. 22· Grandjean, Salviat 2000, 77.

27. Reinach 1912, 307-310, εικ. 15-17· Göttlicher 1978, 69, αρ. 368a, πίν. 28.

28. Lehmann, Lehmann 1973, 194, σημ. 20, εικ. 12.

29. Ermeti 1981.

30. Βλ. και Sleeswyk 1982, 234-235.

31. Βλ. Thiersch 1931, 337-378· Rice 1996, 214, σημ. 27.

32. Maniatis, Tambakopoulos, Dotsika, Wescoat, Matsas 2012, 270. Για την πληροφορία και την παραπομπή ευχαριστώ τον κ. Γ. Μανιάτη και τη συνάδελφο Β. Μαχαίρα.

33. Blinkenberg 1938· Blinkenberg 1941, 301-313, αρ. 88.

34. Βλ. και Marcadé 1946, 152.

Ευανδρία Σεβαστά, η οποία τοποθετήθηκε γύρω στο 80 π.Χ., πολύ κοντά στο κατά έναν αιώνα παλαιότερο ανάγλυφο της πρύμνης της ακρόπολης της Λίνδου[35].

Ο Morrison υιοθέτησε την ταύτιση της λινδιακής πρώρας με τριημιολία, αλλά θεώρησε ότι τα 288 ονόματα της επιγραφής ανήκουν στα πληρώματα δύο τριημιολιών, και όχι έξι, όπως είχε υποθέσει ο Blinkenberg[36]. Από τον συνολικό αριθμό των 144 ανδρών κάθε πλοίου, τους 120 ερέτες (έναντι των 170 της αθηναϊκής τριήρους) τοποθέτησε ομοίως σε τρεις υπερκείμενες σειρές, και συγκεκριμένα: σε κάθε πλευρά του πλοίου 24 θρανίτες και 24 (ή 21) ζυγίους, καθισμένους σε κοντινή απόσταση στο ύψος της *παρεξειρεσίας*, αλλά μόνον 12 (ή 15) θαλαμίους (δηλ. μισή σειρά), τοποθετημένους στο κεντρικό φαρδύτερο τμήμα της θαλάμης, δηλ. στο αμπάρι του πλοίου. Διαφορετική διάταξη πρότεινε ο Casson[37].

Την απόδοση των παραπάνω βάσεων ή ορισμένων από αυτές σε τριημιολίες υποστήριξαν στη συνέχεια αρκετοί μελετητές[38], ενώ αντίθετη άποψη διατυπώθηκε από τους Casson, Basch και Gabrielsen[39], οι οποίοι θεωρούν ότι τα παραπάνω μνημεία δεν αποδίδουν τριημιολίες αλλά *κατάφρακτα* πλοία, μάλλον τετρήρεις, τα πολεμικά σκάφη που κατεξοχήν χρησιμοποιούσε ο ροδιακός στόλος στις τακτικές ναυμαχίες[40]. Από επιγραφικές και φιλολογικές μαρτυρίες προκύπτει ότι η τριημιολία ήταν ένα *άφρακτο* πλοίο, «*ναῦς μακρὰ ἄνευ καταστρώματος*», κατά τον Ησύχιο 1375.1[41]. Ασφαλώς το κατάστρωμα θα προσέθετε βάρος, με αποτέλεσμα τη μείωση της ταχύτητας και της ευελιξίας του πλοίου[42].

Ανεξάρτητα από την ερμηνεία του όρου «*άφρακτος*» και την αποκατάσταση της διάταξης των ερετών στο σκάφος, είναι γενικά αποδεκτό ότι η ροδιακή τριημιολία ήταν πιο ευέλικτη, ταχύτερη, οικονομικότερη και ελαφρότερη από την αθηναϊκή τριήρη, κατάλληλη όχι τόσο για τακτικές ναυμαχίες, όσο για την καταδίωξη των πειρατών, τη φύλαξη των θαλασσών και την προστασία του θαλάσσιου εμπορίου, τομείς στους οποίους διακρίθηκε το ροδιακό ναυτικό. Η *τριημιολία* αποτέλεσε εξέλιξη της ευέλικτης πειρατικής *ημιολίας*, για την καταδίωξη της οποίας σχεδιάστηκε, κατά πάσα πιθανότητα από ροδίους ναυπηγούς. «*Το ευυπόληπτο παιδί ανυπόληπτων γονέων*», όπως έχει χαρακτηρισθεί η τριημιολία, αναφέρεται για πρώτη φορά από τον Διόδωρο 20.93.3, στην περιγραφή της πολιορκίας της Ρόδου από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή το 305/304 π.Χ., και στη συνέχεια το όνομά της συνδέεται με το ροδιακό ναυτικό. Τα πλεονεκτήματα του νέου πολεμικού πλοίου γρήγορα εκτιμήθηκαν και έτσι στη συνέχεια αποτέλεσε βασική μονάδα στους σημαντικότερους στόλους του ελληνιστικού κόσμου[43].

35. Blinkenberg 1941, 818-819, αρ. 445. Rice 1996, 218.
36. Morrison 1980. Βλ. και Morrison, Coates 1996, 319-321, εικ. 74.
37. Casson 1958· Casson 1971, 129-135.
38. Βλ. κυρίως Ermeti 1978, 193-197· Moreno 1994, 365· Rice 1996, 214· Mark 1998, 157-158.
39. Casson 1971, 102-103· Basch 1987, 358· Gabrielsen 1997, 88-89.
40. Βλ. Gabrielsen 1997, 93-94.
41. Για το ζήτημα, βλ. Casson 1971, 134, με σημ. 128· Gabrielsen 1997, 87, με σημ. 11.
42. Για το κατάστρωμα στις τριήρεις, βλ. Στάινχαουερ 2001, 254-255.
43. Βλ. Casson 1958· Gardiner, Morrison 1995, 75-76.

Στα δύο εμπρόσθια άκρα της κάθετης πλευράς της *παρεξειρεσίας* της πρώρας της Νισύρου διαμορφώνονται δύο μικρές ορθογώνιες απολαξεύσεις με οπή στο κέντρο. Εδώ μπορούμε να υποθέσουμε ότι ήταν προσαρμοσμένα τα *παράσημα*, δηλ. οι μεταλλικοί πίνακες που έφεραν το σύμβολο του πλοίου ή όνομά του[44]. Τα *παράσημα* ήταν συνήθως τοποθετημένα στις *επωτίδες*, οι οποίες αποτελούσαν ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο μέρος του πλοίου σε περίπτωση πρόσκρουσης, γι' αυτό και συνήθως ήταν κατασκευασμένες από ανθεκτικότερο είδος ξύλου (μουριά ή φτελιά), βλ. Θεόφρ., *Φυσ. Ιστ.* 5.7.3, ή έφεραν μεταλλική ενίσχυση[45].

Οι δύο ελλειπτικές βαθύνσεις που διαμορφώνονται στο ανώτερο τμήμα της πρώρας, πάνω από την *παρεξειρεσία*, είναι δυνατόν να αποδίδουν ένα από τα καμπύλα στελέχη στήριξης του καταστρώματος[46]. Το ίδιο στοιχείο εμφανίζεται και στην ανάγλυφη πρύμνη της Λίνδου και έχει ερμηνευθεί ως άνοιγμα για την πρόσβαση στις τροχαλίες για τις σκότες και τους ολκούς χειρισμού του μεγάλου ιστίου, καθώς και για τη διέλευση των κάβων πρόσδεσης του πλοίου[47]. Ωστόσο, η ανάγλυφη κεφαλή του υδρόβιου πτηνού που εξαίρεται μέσα στη βάθυνση δεν βρίσκει παράλληλο στις γνωστές λίθινες αναπαραστάσεις πλοίων. Το πτηνό μπορεί να ταυτισθεί με χήνα και να συσχετισθεί με τον *χηνίσκο,* που διακοσμούσε την πρύμνη πολεμικών και, κυρίως, φορτηγών ρωμαϊκών πλοίων[48].

Η θέση εύρεσης του βάθρου, στην ευρύτερη περιοχή της αρχαίας νεκρόπολης της Νισύρου, υποδεικνύει ότι πρόκειται για ταφικό μνημείο. Σε αυτήν την περίπτωση η πρώρα δεν θα έφερε άγαλμα Νίκης, αλλά το άγαλμα του επιφανούς νεκρού, ο οποίος, ως κυβερνήτης πολεμικού πλοίου, είχε διαπρέψει σε ναυτικά κατορθώματα. Το γλυπτό θα ήταν προσαρμοσμένο σε ανεξάρτητη βάση επάνω στην πρώρα. Η ταφική χρήση ολόγλυφων ναυτικών μνημείων μαρτυρείται τόσο από την πρώρα που βρέθηκε στη Ρήνεια και προφανώς αποτελούσε τμήμα ταφικού μνημείου, όσο

44. Κατά τον Casson 1971, 344-345, το όνομα των πολεμικών πλοίων αναγραφόταν και στις δύο πλευρές τους, είτε με χρώμα είτε σε μορφή χάλκινης πλάκας. Βλ. επίσης Hanfmann 1969, 63-67, με κατάλογο όλων των παραστάσεων πλοίων όπου υπάρχει ανάγλυφο *παράσημο*. Επίσης Ermeti 1981, 99-102.

45. Για τις επωτίδες, βλ. Casson 1971, 85-86· Tzahos 2002, 775-789. Οι γνωστές ανάγλυφες μορφές του Διονύσου και της Αριάδνης από το ναυάγιο της Mahdia ήταν τοποθετημένες στις επωτίδες αναθηματικού πλοίου και προέρχονται πιθανώς από ιερό του θεού στον Πειραιά, βλ. Merlin, Poinssot 1933, 227-241, πίν. 1-8· Fuchs 1963, 15, πίν. 10-11· Horn 1994, 451-467. Πιθανώς από τη Ρόδο προέρχεται διακοσμητική προτομή από πρώρα πραγματικού πλοίου, η οποία κατέληξε στο διεθνές εμπόριο αρχαιοτήτων, και μάλιστα στα χέρια του γνωστού εμπόρου Ν. Κουτουλάκη, βλ. Hanfmann 1969, 66, με σημ. 18. Από τις φωτογραφίες της προτομής, ύψ. 19, μήκ. 24 εκ. και βάρους 12 κιλών, ο Hanfmann τη χρονολογεί στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.

46. Πρβλ. το γνωστό ανάγλυφο Lenormant, αρ. 1339, του Μουσείου Ακροπόλεως, βλ. Beschi 1969-1970, 117-132, ή το λιγότερο γνωστό τμήμα αναγλύφου αρ. 13533 του ίδιου Μουσείου, βλ. Walter 1923, 119, αρ. 262· Τζάχου-Αλεξανδρή, Σπαθάρη 1987, 85, αρ. 61· Τζάχος 2001, 369, 376, εικ. 11. Ευχαριστώ ιδιαίτερα τον Έφορο ε.τ. Αλέξανδρο Μάντη και τη συνάδελφο Χριστίνα Βλασσοπούλου για τις διευκολύνσεις τους στο Μουσείο της Ακρόπολης.

47. Βλ. Morrison, Coates 1996, 321. Για την ακριβή μετάφραση των όρων ευχαριστώ θερμά τη συνάδελφο και ιστιοπλόο Φ. Ζερβάκη.

48. Βλ. Casson 1971, 347-348. Για άλλες παραστάσεις, βλ. Wachsmann 1996, 539-570. Όπως απέδειξε ο Γ. Σακελλαράκης, ο τύπος του πλοίου με ακρόπρωρο σε σχήμα κεφαλής νήσσης δημιουργήθηκε για πρώτη φορά από τους Μινωίτες και παρελήφθη στη συνέχεια από τους Αιγυπτίους, βλ. Σακελλαράκης 1971. Χάλκινο ομοίωμα χηνίσκου βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο, βλ. Göttlicher 1978, 84, αρ. 504, πίν. 40.

και από τον επιτύμβιο βωμό του Αρχαιολογικού Μουσείου της Ρόδου, με τη συμφυή πρώρα πλοίου, ο οποίος θα είχε τοποθετηθεί ως σήμα στον τάφο κάποιου καπετάνιου ή επιφανούς ναυτικού αξιωματούχου[49].

Προφανώς και η πρώρα αρ. 303, η οποία βρέθηκε στην ευρύτερη περιοχή της νεκρόπολης της Νισύρου, επάνω σε λόφο που ατενίζει το ανοιχτό πέλαγος, αποτελούσε το επιτύμβιο μνημείο επιφανούς Νισυρίου, ο οποίος είχε διακριθεί σε ναυτικές επιχειρήσεις. Επιγραφές που βρέθηκαν στο νησί μαρτυρούν για νισυρίους άνδρες, οι οποίοι υπηρέτησαν στον ροδιακό στόλο και είχαν αναλάβει σημαντικά αξιώματα, ασφαλώς μετά την υπαγωγή του νησιού στο ροδιακό κράτος το 201/200 π.Χ. Επιγραφή σε βάθρο αγάλματος, έργο του γλύπτη Επιχάρμου από τους Σόλους, προς τιμήν νισυρίου στρατηγού, χρονολογείται στα μέσα του 2ου αι. π.Χ.[50] Ο τιμώμενος, «[*σ*]*τρατηγήσαντος ἐ*[*ν ναυσὶ*] *κατὰ πόλεμο*[*ν*] \ [*τὸ*]*ν Κρητικόν*», δηλ. κατά τη διάρκεια του Α΄ ή του Β΄ Κρητικού Πολέμου, είχε υπηρετήσει στον ροδιακό στόλο, υπό τις διαταγές των ροδίων ναυάρχων Κλεωναίου, Ακεσιμβρότου και Ευδάμου[51]. Σε άλλη επιγραφή τιμάται ο Ευθραπτίδας, γιος του Σιμία, «*στρατευασάμενον ἐν τοῖς ἀφράκτοις*», ο οποίος είχε τιμηθεί δύο φορές με χρυσό στεφάνι από τα μέλη του κοινού των Παναθηναϊστών που υπηρέτησαν σε δύο ροδιακές τριημιολίες με τα ονόματα Ευανδρία και Πολιάς (1ος αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ.)[52]. Στην ίδια τριημιολία είχε υπηρετήσει και ο Γνωμαγόρας, που τιμήθηκε με σημαντικά αξιώματα τόσο στη Ρόδο όσο και στην πατρίδα του τη Νίσυρο, όπως μαρτυρεί επιγραφή σε κυλινδρική βάση: «*Γνωμαγόραν Δωροθέου Νεισύριον στρατευσάμενον ἐν τριημιολίᾳ ᾗ ὄνομα Εὐανδρία Σεβαστά*»[53]. Τέλος, ο «*Τελέσων/Φιλ[ο]ξένου/τρι[ηρ]αρχήσα[ς*» είχε αναλάβει τον εξοπλισμό και τη διοίκηση πολεμικού πλοίου, πιθανώς τριημιολίας[54]. Με δεδομένο ότι τα πληρώματα των ροδιακών πολεμικών πλοίων αποτελούσαν σχεδόν αποκλειστικά ρόδιοι πολίτες[55], είναι φυσικό η καταξίωση ενός Νισυρίου μέσω αυτής της υπηρεσίας να εκφραζόταν και στο νησί του, ακολουθώντας τη ροδιακή παράδοση, με την ανάθεση αγαλμάτων σε επιφανή ιερά

49. Όπως υποστηρίζει και ο Fraser 1977, 32, σημ. 174, εικ. 87, c-d. Συνηθέστερος τύπος επιτύμβιου μνημείου στο Αιγαίο και μάλιστα στη Δήλο είναι οι ανάγλυφες στήλες με παράσταση ανδρός καθισμένου σε πλοίο ή σε βράχο κοντά σε πλοίο, οι οποίες σχετίζονται με τάφους, ή μάλλον με κενοτάφια ναυτικών που χάθηκαν στη θάλασσα, βλ. Couilloud 1974, 294-298· Bruneau 1975, 294-297, εικ. 15-18. Για ανάλογες στήλες από τη Ρόδο, βλ. Gualandi 1976, 209-210, αρ. 219, εικ. 273· Pfuhl, Möbius 1977, 216, αρ. 824, πίν. 120, και την Κω, ό.π., 216, αρ. 828, πίν. 120. Επίσης από την Κω προέρχεται το ανάγλυφο του 2ου αι. π.Χ. με τον νεκρό ανακεκλιμένο στην πρύμνη του πλοίου του, ό.π., 309, αρ. 1276, πίν. 189. Laurenzi 1955-56, 155, αρ. 241, εικ. 241, ο οποίος επισημαίνει την ομοιότητα του πλοίου με το ανάγλυφο της Λίνδου. Χαρακτηριστική είναι και η ενεπίγραφη στήλη του κυβερνήτη Τίτου Σηίου Θρασέα, με ανάγλυφη παράσταση πηδαλίου πλοίου, βλ. Jacopi 1928, 93, εικ. 73· Maiuri 1925, 209, αρ. 586.

50. *IG* XII, 3, 103 = *Syll*. 3 673.

51. Για τη χρονολόγηση της επιγραφής, βλ. Fraser, Bean 1954, 148-151· Sherwin-White 1978, 127, n. 239· Rice 1986, 222-224· Παπαχριστοδούλου 1993, 44-45· Gabrielsen 1997, 166, σημ. 40· Wiemer 2002, 153-154· Μπαϊράμη 2004, 459.

52. Χαβιαράς 1913, 9-10, αρ. 9.

53. *IG* XII 3, 104. Το όνομα του πλοίου αναφέρεται και σε άλλες σύγχρονες ροδιακές επιγραφές, βλ. Blinkenberg 1938, 18-19, αρ. 40, 41, 43.

54. Χαβιαράς 1913, 15-16, αρ. 49.

55. Βλ. παρακάτω, με σημ. 59.

ή, μετά θάνατον, με την κατασκευή εντυπωσιακών ταφικών μνημείων. Η απόδοση της πρώρας στον τάφο κάποιου από τους παραπάνω επώνυμους Νισυρίους θα ήταν ασφαλώς ελκυστική ως υπόθεση.

Από τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. το ναυτικό κράτος της Ρόδου ήταν αυτό που εξασφάλιζε την ασφάλεια των θαλασσών, είχε αναλάβει την καταδίωξη των πειρατών «*καὶ πάντες ἐνεκάλουν οἱ πλοϊζόμενοι τοῖς Ῥοδίοις διὰ τὸ δοκεῖν τούτους προεστάναι τῶν κατὰ θάλατταν*», Πολύβ. 4, 47, 1-2. Η σταδιακή υποχώρηση της Αθήνας από το τέλος του 4ου αι. π.Χ., η μετατόπιση του κέντρου των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Ανατολή μετά τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου, η πλεονεκτική θέση της Ρόδου στο σταυροδρόμι των θαλάσσιων δρόμων, οι εξαιρετικοί πέντε λιμένες που διέθετε με τις άρτιες εγκαταστάσεις τους, το δημοκρατικό της πολίτευμα και η διπλωματική εξωτερική της πολιτική, οδήγησαν στην πολιτική και ναυτική ηγεμονία της Ρόδου απέναντι στα μεγάλα ελληνιστικά βασίλεια[56]. Το νησιωτικό κράτος των Ροδίων ήταν οργανωμένο γύρω από μία ναυτική αριστοκρατία, με ισχυρά οικονομικά συμφέροντα, τα οποία στηρίζονταν στην ασφάλεια των θαλασσών[57]. Ο V. Gabrielsen έδειξε πόσο σημαντική ήταν για τους πολίτες του ροδιακού κράτους η υπηρεσία τους στον πολεμικό στόλο, μεγάλο μέρος του οποίου ανήκε σε ιδιώτες που χρηματοδοτούσαν τη συντήρηση και τα πληρώματα των πλοίων, τα οποία έθεταν στη διάθεση του κράτους[58]. Η υπηρεσία στο ροδιακό ναυτικό αποτελούσε για τα άρρενα μέλη των αριστοκρατικών οικογενειών του νησιού αναπόσπαστο μέρος της ανατροφής, του τρόπου ζωής και της αποστολής τους. Ο μεγάλος αριθμός των ροδιακών επιγραφών, στις οποίες τιμώνται Ρόδιοι για τη συμμετοχή τους σε ναυτικές επιχειρήσεις, αποδεικνύει ότι τα πληρώματα των ροδιακών πλοίων αποτελούσαν σχεδόν αποκλειστικά ρόδιοι πολίτες[59]. Στην επιγραφή της πρώρας της ακρόπολης της Λίνδου έχουν αναγνωρισθεί δεκαέξι συγγενείς, ανάμεσα στους οποίους υπάρχουν τουλάχιστον επτά ζεύγη αδελφών[60], ενώ στην αναθηματική επιγραφή του α΄ μισού του 1ου αι. π.Χ., σήμερα στην Επιγραφική Συλλογή του Μουσείου της Ρόδου, τιμάται ο Αλεξίδαμος, γιος του Αλεξίωνος, από σαράντα τρεις άνδρες, μέλη του πληρώματος πολεμικού πλοίου, οι οποίοι είχαν συστρατευθεί με τον τιμώμενο και συνδέονταν με δεσμούς συγγένειας[61]. Από το πολύτιμο επιγραφικό κείμενο προκύπτουν και οι ακριβείς θέσεις και οι τίτλοι των μελών του πληρώματος. Όλοι οι *συστρατευσάμενοι* αναθέτες ήταν ρόδιοι πολίτες, πλην του ιατρού Θευδώρου, που ήταν μέτοικος από την Τρίπολη της Φοινίκης, και του πηδαλιούχου, που ήταν Σάμιος[62]. Αυτή ήταν και η σημαντική ποιοτική διαφοροποίηση του πληρώματος ενός ροδιακού πολεμικού πλοίου από τα πληρώματα

56. Ο Rostovtzeff 1941, 169-173, ήταν ο πρώτος από τους νεότερους ιστορικούς που εξέφρασε τον θαυμασμό του για την ελληνιστική Ρόδο. Βλ. και Rice 1996.

57. Βλ. Wallbank 1981, 162.

58. Gabrielsen 1997.

59. Βλ. Rostovtzeff 1941, 686· Casson 1971, 324· Berthold 1984, 44-45· Gabrielsen 1997, 96, με σημ. 70

60. Blinkenberg 1941, 312· Gabrielsen 1997, 104, με σημ. 115.

61. Segre 1936, 227-244· Gabrielsen 1997, 94-97, 104.

62. Ο ίδιος ιατρός αναφέρεται και στην επιγραφή του βάθρου με αρ. ευρ. 188 του Μουσείου Ρόδου, η οποία, σύμφωνα με την Κοντορίνη 1989, 31-46, αρ. 2, πίν. ΙΙ, αποτελεί επίσης κατάλογο μελών πληρώματος πολεμικού πλοίου. Ο

των στόλων των μεγάλων μοναρχικών δυνάμεων, των Αντιγονιδών ή των Πτολεμαίων, αλλά και του αθηναϊκού στόλου κατά την περίοδο της παντοδυναμίας του, τα οποία αποτελούσαν κυρίως μισθοφόροι. Για τους ευγενείς ροδίους πολίτες η ευσυνείδητη εκπλήρωση της υπηρεσίας τους στο ναυτικό και η διάκρισή τους αποτελούσε ύψιστο πατριωτικό καθήκον[63].

Η διατράνωση της ισχύος του ροδιακού ναυτικού γινόταν και με εντυπωσιακά ναυτικά αναθήματα, μνημεία που συμβόλιζαν την υπερηφάνεια της ισχυρής αριστοκρατικής τάξης των Ροδίων για τη συνεισφορά της στη στρατιωτική, πολιτική και οικονομική υπεροχή του νησιωτικού κράτους τους στο απόγειο της ακμής του, όπου έφθασε μετά τις ναυμαχίες της Σίδης και κυρίως της Μυοννήσου, το 190 π.Χ.[64] Η τελευταία ναυμαχία, η οποία οδήγησε στη συντριβή του Αντιόχου Γ΄ από τους Ρωμαίους, με τη βοήθεια του ροδιακού στόλου, ήταν για τη Ρόδο η ευτυχέστερη στιγμή της στη θάλασσα. Με τη συνθήκη της Απάμειας που ακολούθησε το 188 π.Χ., το ροδιακό κράτος επεκτάθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της Καρίας έως τον Μαίανδρο ποταμό, τη Λυκία και τη χερσόνησο της Κνίδου[65].

Η ανάθεση του αγάλματος της Νίκης στο ιερό των Μεγάλων Θεών στη Σαμοθράκη από τους Ροδίους μετά τη νίκη τους στη ναυμαχία της Μυοννήσου, οι τεχνοτροπικές του ομοιότητες με τη ζωφόρο της Γιγαντομαχίας του βωμού του Διός στο Πέργαμο, όπου συνεργάστηκαν ρόδιοι γλύπτες, αλλά και η επιρροή της ροδιακής σχολής γλυπτικής στην τέχνη του Περγάμου έχουν υποστηριχθεί από πολλούς μελετητές της ελληνιστικής πλαστικής αλλά και ιστορικούς[66]. Στοιχείο που ενίσχυε την προέλευση του αναθήματος από τη Ρόδο ήταν η απόδοση του γλυπτού σε ρόδιο γλύπτη[67], βάσει της αποσπασματικής υπογραφής με το εθνικό ΡΟΔΙΟΣ που είχε βρεθεί κοντά στο μνημείο. Η αποσύνδεση της επιγραφικής μαρτυρίας από το γλυπτό, οι τεχνοτροπικές παρατηρήσεις για το άγαλμα της Νίκης και η αναθεώρηση της χρονολόγησης του περγαμηνού βωμού οδήγησαν στη διατύπωση διαφορετικών υποθέσεων για την προέλευση του περίφημου ναυτικού αναθήματος. Έτσι ο Carpenter χρονολογεί τη Νίκη μετά το 168 π.Χ., συνδέει το ανάθημα με τη συντριβή των Μακεδόνων και την αποδίδει στη σχολή του Περγάμου και στον οίκο των Ατταλιδών[68]. Ο Lehmann υποστηρίζει ότι οι ίδιοι οι Σαμόθρακες ανέθεσαν το γλυπτό, θεωρώντας τον λάρτιο λίθο της βάσης προϊόν εισαγωγής από τη Ρόδο και πιθανό γλύπτη τον σαμόθρακα Ιερώνυμο, ο οποίος είχε εργασθεί στη Ρόδο γύρω στο 220 π.Χ.[69] Ο Smith αναφέρει ως πιθανό

Gabrielsen 1997, 94, σημ. 52, διατυπώνει επιφυλάξεις. Η επιγραφή περιλαμβάνει τα ονόματα εβδομήντα εννέα Ροδίων με αλφαβητική σειρά και τεσσάρων ξένων στο τέλος, οι οποίοι αναθέτουν τιμητικό ανδριάντα στο ιερό των Θεών Πάντων στην πόλη της Ρόδου. Για την ταύτιση του ιερού, βλ. Κάντζια 1999, 75-82.

63. Gabrielsen 1997, 94-97.

64. Όπως πειστικά υποστήριξε ο Kähler 1948, 76, με σημ. 75. Βλ. επίσης Knell 1995, 83-86. Wiemer 2002, 289.

65. Βλ. Παπαχριστοδούλου 1989, 49.

66. Lullies, Hirmer 1956, 80-81· Bieber 1955, 125-126· Alscher 1957, 162-163· Di Vita 1963-64, 34-35· Robertson 1975, 535-536· Linfert 1976, 83-86· Gualandi 1976, 13-36· Pollitt 1986, 113-117· Moreno 1994, 366-369· Mark 1998, 157-165· Andreae 2001, 118-119· Wiemer 2001, 126-128, κυρίως σημ. 164. Grüner 2005, 58-59.

67. Τον Πυθόκριτο, όπως υποστήριξε ο Thiersch 1931, 341-364.

68. Carpenter 1960, 203-204.

69. Lehmann, Lehmann 1973, 192, με σημ. 14.

αναθέτη τον Δημήτριο τον Πολιορκητή, μετά τη νίκη του στη Σαλαμίνα της Κύπρου το 306 π.Χ., ή τον Αντίγονο Γονατά μετά τη ναυμαχία της Κω, το 261 π.Χ.[70] Ο Isager[71], η Ridgway[72] αλλά και ο Pollitt[73] αμφισβητούν ή εκφράζουν επιφυλάξεις για τη ροδιακή προέλευση του αναθήματος, ενώ η Hamiaux θεωρεί μόνον τη βάση της Νίκης ροδιακό έργο και συνδέει το άγαλμα με γλύπτη που εργάστηκε και στη ζωφόρο του περγαμηνού βωμού, χωρίς όμως να αποδίδει το ανάθημα στους Ατταλίδες[74]. Πρόσφατα η Παλαγγιά υιοθετεί χαμηλότερη χρονολόγηση για το μνημείο και υποστηρίζει ότι ανατέθηκε από τους Ρωμαίους και μάλιστα από τον διοικητή του ρωμαϊκού στόλου, Γναίο Οκτάβιο, μετά τη συντριβή του Περσέα το 168 π.Χ. στη μάχη της Πύδνας και την παράδοσή του στους Ρωμαίους από το ιερό της Σαμοθράκης, όπου είχε καταφύγει. Θεωρεί το γλυπτό ως ένα από τα πρωιμότερα ρωμαϊκά μνημεία σε ελληνικό έδαφος, δουλεμένο πιθανώς από έλληνα, ίσως ρόδιο γλύπτη, της περγαμηνής σχολής[75].

Οι σχέσεις των ροδίων εμπόρων με τις πόλεις του βορειοανατολικού Αιγαίου, του Βοσπόρου και της Μαύρης Θάλασσας ήταν στενές. Το ιερό των Μεγάλων Θεών της Σαμοθράκης ήταν άμεσα συνδεδεμένο με τη ναυσιπλοΐα και δέκτης πολλών ναυτικών αναθημάτων, αφού η μύηση στα μυστήρια της Σαμοθράκης εθεωρείτο ότι προστάτευε από τους κινδύνους στη θάλασσα (Διόδ. 4, 43, 1-2). Αντίστοιχα στο ναυτικό κράτος των Ροδίων η λατρεία των Μεγάλων Θεών ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής, ήδη από το τέλος του 3ου αι. π.Χ.[76] Επιγραφικά κείμενα μαρτυρούν ότι στην πόλη της Ρόδου υπήρχε ιερό αφιερωμένο στους θεούς της Σαμοθράκης[77], ενώ είχαν ιδρυθεί τουλάχιστον επτά ή οκτώ *κοινά Σαμοθραικιαστῶν,* δηλ. σύλλογοι με θρησκευτικό αλλά και συντεχνιακό και πολιτικό χαρακτήρα, με μέλη άτομα μυημένα στη μυστηριακή λατρεία της Σαμοθράκης[78]. Επομένως, η ανάθεση από τους Ροδίους του εμβληματικού ναυτικού μνημείου της Νίκης στο ιερό των Καβείρων, αμέσως μόλις οι πολιτικές συνθήκες το επέτρεψαν[79], ως αλληγορική μεταφορά του «πλοίου της πόλης» (ship of state)[80], ασφαλώς συμβόλιζε τις αρετές του μικρού νησιωτικού κράτους που στήριζε την υπεροχή του στη θάλασσα. Η ανάθεση του εντυπωσιακού μνημείου ήταν σύμφωνη με το πνεύμα της προπαγανδιστικής πολιτικής, την οποία οι Ρόδιοι είχαν εγκαινιάσει με την αφιέρωση δύο άλλων μεγάλων έργων, αμέσως μετά την αποτυχία του Δημητρίου του Πολιορκητή να καταλάβει την πόλη τους, το 304 π.Χ.: του κολοσσικού αγάλματος του προστάτη θεού της πόλης Ηλίου στη Ρόδο, δηλ. του περίφημου Κολοσσού, και του χρυσού τεθρίππου του Ηλίου στο πα-

70. Smith 1991, 77-79.
71. Isager 1995, 127-128.
72. Ridgway 2000β, 150-156.
73. Pollitt 2000, 99.
74. Hamiaux 1998, 27-32· Hamiaux 2006, 55-57· Hamiaux 2007, 39, 44.
75. Palagia 2010, 161.
76. Βλ. Hiller von Gaertringen 1893, 385-394· Hemberg 1950, 233-237· Morelli 1959, 57, 152-154.
77. Kontorini 1983, 43-59.
78. Βλ. Pugliese Carratelli 1939-1940, 184-185· Knell 1995, 85· Rice 1996, 211-214· Grzybek 2008, 70.
79. Βλ. Wiemer 2002, 288.
80. Stewart 1993, 145-146.

νελλήνιο ιερό των Δελφών[81]. Με αυτά τα δύο «επιδεικτικά» μνημεία το δημοκρατικό κράτος των Ροδίων θέλησε να διακηρύξει την ανεξαρτησία του από κάθε ξένη κυριαρχία και την ικανότητά του να υπερασπίζεται την ελευθερία των Ελλήνων έναντι των πανίσχυρων ελληνιστικών βασιλείων[82].

Η λίθινη πρώρα από τη Νίσυρο, έργο που ανήκει ασφαλώς σε ροδιακό εργαστήριο, και παριστάνει πολεμικό πλοίο, όμοιου τύπου με αυτό που αποδίδει και η βάση της Νίκης της Σαμοθράκης, θεωρούμε ότι ενισχύει την υπόθεση της απόδοσης του σημαντικότερου γνωστού ναυτικού αναθήματος της αρχαιότητας στη Ρόδο. Διότι η βάση είναι το στοιχείο που έχει την αποφασιστική σημασία για την αναζήτηση της προέλευσης του αναθήματος, και όχι το γλυπτό, το οποίο η Ρόδος είχε τη δυνατότητα να αναθέσει στον ικανότερο καλλιτέχνη της εποχής[83].

Δρ. Μελίνα Φιλήμονος-Τσοποτού
Προϊσταμένη ΚΒ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alscher, L., 1957. *Griechische Plastik IV: Hellenismus*, Berlin.
Andreae, B., 1988. *Laokoon und die Gründung Roms*, Mainz.
Andreae, B., 2001. *Skulptur des Hellenismus*, München.
Basch, L., 1987. *Le musée imaginaire de la marine antique*, Athènes.
Berges, D., 1996. *Rundaltäre aus Kos und Rhodos*, Berlin.
Berthold, R.M., 1984. *Rhodes in the Hellenistic Age*, Ithaca London.
Beschi, L., 1969-1970. Rilievi votivi attici ricomposti. Il rilievo della trireme Paralos, *ASAtene* 47-48 (n.s. 31-32), 117-132.
Bieber, M., 1955. *The Sculpture of the Hellenistic Age*, USA.
Blinkenberg, Chr., 1938. Triemiolia: Etude sur un type de navire rhodien. *Lindiaka* VII, *Archaiologisk-kunsthistoriske Meddelelser, II, 3, København.*
Blinkenberg, Chr., 1941. *Lindos. Fouilles de l'Acropole 1902-1914,* II 1: *Inscriptions,* Berlin.
Brogan, Th.M., 2005. *Hellenistic Nike: Monuments Commemorating Military Victories of the Attalid and Antigonid Kingdoms, the Aitolian League and the Rhodian Polis ca. 307-133 B.C.,* UMI, Ann Arbor.
Bruneau, Ph., 1974. Existe-t-il des statues d'Isis Pélagia?, *BCH* 98, 333-381.
Carpenter, R., 1960. Greek Sculpture, Chicago.
Casson, L., 1958. Hemiolia and Triemiolia, *JHS* 78, 14-18.
Casson, L. ,1971. *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton-New Jersey.
Cavvadias, P., 1891. *Fouilles d' Épidaure*, Athènes.
Champoiseau, Ch., 1880. La Victoire de Samothrace, *RA*, 11-17.
Couilloud, M.-T., 1974. Les monuments funéraires de Rhénée, *EAD* XXX, Paris.
Di Vita, A., 1963-1964. Statua di Nike da Coo, *ASAtene* 41-42 [n.s. 25-26], 25-37.

81. Βλ. Brogan 2005, 420-432, με τη σχετική βιβλιογραφία.
82. Βλ. Rice 1993, 224-257· Wiemer 2011, 123-146.
83. Βλ. και Hamiaux 2007, 44.

Ermeti, A.-L., 1978. Il rilievo navale di Lindos. Definizione di hemiolia e triemiolia, *RendAccLincei* 33, 175-197.

Ermeti, A.-L., 1981. *L' Agora di Cirene III. 1, Il monumento Navale, Monografie di Archeologia Libica* XVI, Roma.

Fraser, P.M., 1977. *Rhodian Funerary Monuments,* Oxford.

Fraser, P.M., G.E. Bean, 1954. *The Rhodian Peraea and Islands*, Oxford.

Fuchs, W., 1963. *Der Schiffsfund von Mahdia*, Tübingen.

Gabrielsen, V., 1997. *The Naval Aristocracy of Hellenistic Rhodes*, Aarhus.

Gardiner, R., J.S. Morrison (επιμ.), 1995. *The Age of Galley. Mediterranean Oared Vessels since Pre-classical Times*, London.

Göttlicher, A., 1978. *Materialien für ein Corpus der Schiffsmodelle im Altertum*, Mainz am Rhein.

Grandjean, Y., Fr. Salviat, 2000. *Guide de Thasos*, Paris.

Grüner, A., 2005. Die Nike von Samothrake, στο L. Giuliani (επιμ.), *Meisterwerke der antiken Kunst*, München.

Grzybek, E. 2008. Rhodishe Inschriften, *ZPE* 165, 67-83.

Gualandi, G., 1976. Sculture di Rodi, *ASAtene* 54 (n.s. 38), 7-259.

Hamiaux, M., 1998. *Musée du Louvre*, *Les sculptures grecques II: la période hellénistique (IIIe-Ie siècles avant J.C.),* Paris.

Hamiaux, M., 2006. La Victoire de Samothrace. Construction de la base et reconstitution, *MonPiot* 85, 5-60.

Hamiaux, M., 2007. *La Victoire de Samothrace*, Paris.

Hanfmann, G., 1969. A Roman Victory, στο P. Zazoff (επιμ.), *Opus Nobile: Festschrift zum 60. Geburstag von Ulf Jantzen*, Wiesbaden, 63-67.

Hemberg, B., 1950. *Die Kabiren*, Uppsala.

Hiller von Gaertringen, F., 1893. Die samothrakischen Götter in Rhodos und Karpathos, *AM* 18, 385-394.

Horn, H.- G., 1994. Dionysos und Ariadne. Zwei Zierbeschläge von Mahdia, στο G. Hellenkemper Salies, H.-H. von Prittwitz und Gaffron, G. Bauchhenss (επιμ.), *Das Wrack. Der antike Schiffsfund von Mahdia*, 1, Köln, 451-467.

Isager, J., 1995. The Lack of Evidence for a Rhodian School, *RM* 102, 115-131.

Jacob-Felsch, M., 1969. *Die Entwicklung griechischer Statuenbasen und die Aufstellung der Statuen*, Waldsassen/Bayern.

Jacopi, G., 1928. Musei, esplorazioni e scavi nelle isole minori. Coo-Antiquario, *ClRh* I, 92-98.

Jacopi, G., 1932-33. Scavi e ricerche di Nisiro, *ClRh* VI-VII, 469-552.

Jacopi, G., 1963. L' antro di Tiberio a Sperlonga, *I monumenti Romani IV*.

Kähler, H., 1948. *Der grosse Fries des Altars von Pergamon*, Berlin.

Κάντζια, Χ., 1999. Ένα ασυνήθιστο πολεμικό ανάθημα στο ιερό της οδού Διαγοριδών στη Ρόδο, στο *Ρόδος 2.400 χρόνια. Η πόλη της Ρόδου από την ίδρυσή της μέχρι την κατάληψη από τους Τούρκους (1523), Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Ρόδος 24-29 Οκτωβρίου 1993, Α*, Αθήνα, 75-82.

Kinch, K.-F., 1907. *Quatrième Rapport*, στο Blinkenberg, C., K.F. Kinch, *Exploration archéologique de Rhodes (Fondation Carlsberg),* København.

Knell, H., 1995. *Die Nike von Samothrake*, Darmstadt.

Kontorini, V., 1983. *Inscriptions inédites relatives à l'histoire et aux cultes de Rhodes au IIe et au Ier s. av. J.-C. Rhodiaka I*, Louvain-la-Neuve.

Κοντορίνη, Β., 1989. *Ανέκδοτες επιγραφές Ρόδου II*, Αθήνα.

Kron, U., A. Furtwängler, 1977. Demetrios Poliorketes, Demetrias und die Magneten. Zum Beteutungswandel von Siegel- und Münzbild einer Stadt, στο *Αρχαία Μακεδονία III*, 147-168.

Laurenzi, L., 1936. Attività del servizio archeologico nelle isole italiane del Egeo nel biennio 1934-1935, *Boll.d' Arte* 30, 129-148.

Laurenzi, L., 1955-56. Sculture inedite del Museo di Coo, *ASAtene* 33-34 (n.s. 17-18) 59-156.

Lehmann, P., K. Lehmann, 1973. *Samothracian Reflections: Aspects of the Revival of the Antique*, Princeton.

Linfert, A., 1976. *Kunstzentren Hellenistischer Zeit*, Wiesbaden.

Lullies, R., M. Hirmer, 1956. *Griechische Plastik*, München.

Maiuri, A., 1925. *Nuova silloge epigrafica di Rodi e Cos*, Firenze.

Maniatis, Y., D. Tambakopoulos, E. Dotsika, B.D. Wescoat, D. Matsas, 2012. The Sanctuary of the Great Gods on Samothrace, Greece: an extended marble provenance study, στο A. Gutiérrez Garcia-M., P. Lapuente Mercadal, I. Rodà de Llanza (επιμ.), *Interdisciplinary Studies on Ancient Stone, Proceedings of the IX ASMOSIA Conference* (Tarragona 2009), Tarragona, 263-278.

Marcadé, J., 1969. *Au Musée de Délos. Étude sur la sculpture hellénistique en ronde bosse découverte dans l'ile*, *BEFAR* 215, Paris.

Marcadé, J., 1946. Sur une base lindienne en forme de proue, *RA* 26, 147-152.

Mark, I., 1998. The Victory of Samothrace, στο O. Palagia, W. Coulson (επιμ.), *Regional Schools in Hellenistic Sculpture: Proceedings of an International Conference held at the American School of Classical Studies at Athens,* March 15-17, 1996, Oxbow Monograph 90, Oxford, 157-168.

Martin, H.G., 1983. *Gnomon* 55, 717-722.

Merlin, A., L. Poinssot, 1933. Epotides de bronze trouvées en mer près de Mahdia, *5e Congrès international d'archéologie, Alger, 14-16 Avril 1930*, Alger, 227-241.

Morelli, D., 1959. *I culti in Rodi, Studi Classici e Orientali 8*, Pisa.

Moreno, P., 1994. *Scultura ellenistica*, Roma.

Mørkholm, O., 1991. *Early Hellenistic Coinage*, Cambridge.

Morrison, J.S., 1980. Hemiolia, trihemiolia, *IntJNautA* 9, 121-126.

Morrison, J.S., J.F. Coates, 1996. *Greek and Roman oared warships,* Oxford.

Μπαϊράμη, Κ., 2004. Πολεμικό ανάθημα από τη Νίσυρο, στο Δ. Δαμάσκος (επιμ.), *Χάρις Χαίρε, Μελέτες στη μνήμη της Χάρης Κάντζια*, Α΄, Αθήνα, 451-464.

Palagia, O., 2010. The Victory of Samothrace and the Aftermath of the Battle of Pydna, στο O. Palagia – B.D. Westcoat (επιμ.), *Samothracian Connections. Essays in honor of James R. McCredie*, Oxford, 154-164.

Παπαβασιλείου, Ε., 2004. Περί «λαρτίου λίθου», στο *ΘΩΡΑΚΙΟΝ. Τόμος στη μνήμη του Παύλου Λαζαρίδη*, Αθήνα, 129-136.

Παπαχριστοδούλου, Ι., 1989. *Οι αρχαίοι ροδιακοί δήμοι. Ιστορική επισκόπηση – Η Ιαλυσία*, Αθήνα.

Παπαχριστοδούλου, Ι.Χ., 1993. Σχέσεις Νισύρου και Ρόδου στην αρχαιότητα. Ο δήμος Νισυρίων στα πλαίσια της ενιαίας ροδιακής πολιτείας, *Νισυριακά* 12, 39-50.

Pfuhl, E., H. Möbius, 1977. *Die ostgriechischen Grabreliefs*, Mainz am Rhein.

Πιτερός, Χρ., 2002. Ανάθημα πρώρας πλοίου στο ιερό Ασκληπιού της Επιδαύρου, στο H. Tzalas (επιμ.), *ΤΡΟΠΙΣ VII, 7th International Symposium on Ship Construction in Antiquity, Pylos 1999*, Athens, 581-596.

Pollitt, J.J., 1986. *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge.

Pollitt, J.J., 2000. The Phantom of a Rhodian School of Sculpture, στο N.T. de Grummond – B.S. Ridgway (επιμ.), *From Pergamon to Sperlonga. Sculpture and Context*, USA, 92-110.

Pugliese Carratelli, G., 1939-40. Per la storia delle associazioni in Rodi antica, *ASAtene* I-II n.s., 147-200.

Reinach, A.J., 1912. Cockerell à Délos, *RA s.* IV, 19, 260-312.

Rice, E.E., 1993. The glorious dead: Commemoration of the fallen and portrayal of Victory in the Late Classical and Hellenistic World, στο J. Rich, Gr. Shipley (επιμ.), *War and Society in the Greek World*, London – N.Y., 224-257.

Rice, E.E., 1986. Prosopographika Rhodiaka, *BSA* 81, 209-250.
Rice, E.E., 1996. The Rhodian Navy in the Hellenistic Age, στα *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Ρόδος: 24 αιώνες, 1-5 Οκτωβρίου 1992*, Αθήνα, 199-219.
Ridgway, B.S., 2000α. The Sperlonga Sculptures. The Current State of Research, στο N.T. de Grummond, B.S. Ridgway (επιμ.), *From Pergamon to Sperlonga. Sculpture and Context*, USA, 78-91.
Ridgway, B.S., 2000β. *Hellenistic Sculpture II. The Styles of ca. 200-100 B.C.*, Madison.
Robertson, M., 1975. *A History of Greek Art*, London.
Rostovtzeff, M.-I., 1941. *The social and economic History of the Hellenistic World*, Oxford.
Σακελλαράκης, Γ., 1971. Ελεφάντινον πλοίον εκ Μυκηνών, *AE*, 188-233.
Schmidt, I., 1995. *Hellenistische Statuenbasen*, Frankfurt.
Segre, M., 1936. Dedica votive dell' equipaggio di una nave rodia, *ClRh* 8, 225-244.
Sherwin-White, S., 1978. *Ancient Cos. An Historical Study from the Dorian Settlement to the Imperial Period, Hypomnemata* 51, Göttingen.
Sleeswyk, A.W., 1982. The Prow of the Nike of Samothrace reconsidered, *IntJNautA* 11, 233-243.
Smith, R.R.R., 1991. *Hellenistic Sculpture*, London.
Στάινχαουερ, Γ., 2001. *Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα.
Σταμπολίδης, Ν., Γ. Τασούλας, Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού (επιμ.), 2011. *Άγονη Γραμμή. Ένα αρχαιολογικό ταξίδι στο Καστελλόριζο, στη Σύμη, στην Χάλκη, στην Τήλο και τη Νίσυρο*, Αθήνα.
Stewart, A., 1993. Narration and Allusion in the Hellenistic Baroque, στο P. Holliday (επιμ.), *Narrative and Event in Ancient Art*, Cambridge - N.Y., 130-174.
Τζάχος, Ε., 2001. Μία επανεκτίμηση της αθηναϊκής τριήρους. Η λήκυθος αρ. 9167 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, στο Αλ. Αλεξανδρή, Ιφ. Λεβέντη (επιμ.), *Καλλίστευμα. Μελέτες προς τιμήν της Όλγας Τζάχου-Αλεξανδρή*, Αθήνα, 357-384.
Tzahos, E., 2002. The Athenian Trireme: Form and Function of "Epotides", στο H. Tzalas (επιμ.), *ΤΡΟΠΙΣ VII, 7th International Symposium on Ship Construction in Antiquity, Pylos 1999*, Athens, 775-789.
Τζάχου-Αλεξανδρή, Ό., Ε. Σπαθάρη, 1987. *Ταξιδεύοντας με το πλοίο της Κυρήνειας*, Αθήνα.
Thiersch, H., 1931. Die Nike von Samothrake: ein rhodisches Werk und Anathem, *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, 337-378.
Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ., 1980. Νισυριακά Ι, *ΑΔ* 35, *Μελέτες*, 60-88.
Χαβιαράς, Μ., 1913. Νισύρου επιγραφαί, *AE* 1913, 6-16.
Wachsmann, Sh., 1996. Bird-head devices on Mediterranean Ships, στο H. Tzalas (επιμ.), *TROPIS IV, 4th International Symposium on Ship Construction in Antiquity*, Αθήνα, 539-570.
Wallbank, F.W., 1981. *The Hellenistic World*, London.
Walter, O., 1923. *Beschreibung der Reliefs im kleinen Akropolismuseum in Athen*, Wien.
Wiemer, H.-U., 2001. *Rhodische Traditionen* in *der hellenistischen Historiographie*, Frankfurt.
Wiemer, H.-U., 2002. *Krieg, Handel und Piraterie. Untersuchungen zur Geschichte des hellenistischen Rhodos*, *Klio Beih.* N.f. 6, Berlin.
Wiemer, H.-U., 2011. Early Hellenistic Rhodes: the struggle for independence and the dream of Hegemony, στο A. Erskine, Llewellyn L. (επιμ.), *Creating a Hellenistic World*, Wales, 123-146.
Ζερβουδάκη, Η., 1970. Νίσυρος. Παλαιόκαστρον, *ΑΔ* 25, *Χρονικά*, 518.

SUMMARY

A WARSHIP PROW FROM NISYROS

The stone prow of a warship, which was found in the wider area of the necropolis of Nisyros, adds one more piece to the small corpus of stone bases in the shape of a prow or a stern of a ship, most of which come from Rhodes or are directly associated with the island. The best known examples, the relief stern on the rock of the acropolis of Lindos, the inscribed base in the shape of a prow, also on the acropolis of Lindos, as well as the base of the famous state of the Nike of Samothrace, in the Louvre, are made of the same material as the base from Nisyros, Lartian stone, they represent the same type of warship and are in the spirit of the same artistic tradition.

The Nisyros prow was probably a funerary monument and in all likelihood was the base of the statue of an illustrious Nisyrian, who had distinguished himself in naval feats as an officer of the Rhodian fleet, certainly after the incorporation of Nisyros to the Rhodian State in 201/200 BC.

Dr. Melina Filimonos-Tsopotou

Director of 22nd Ephorate of Prehistoric and Clasical Antiquities